

IVO POSPÍŠIL

PROBLÉMY LITERÁRNÍ EVOLUCE A SLOVANSKÉ LITERATURY

Problémy literární evoluce vyvstaly velmi ostře v době pozitivismu a silného impaktu darwinismu: zasáhly koncepci literární historie, ale také například přemýšlení o literárních žánrech (F. Brunetière). V řadě studií, které byly postupně publikovány, jsem formuloval koncepci tzv. „prae-post efektu“ nebo „prae-post paradoxu“.¹ Týká se sice primárně vývoje ruské literatury, ale do jisté míry vývoje slovanských literatur v jejich celkovosti nebo alespoň v některých jejich obdobích; našli bychom její stopy nebo použitelné rysy i v jiných národních literaturách, přinejmenším euroamerického kulturního okruhu. Tlak poetologických impulsů bohatých literatur evropských, například francouzské, italské, německé, anglické aj., vedl k imitaci těchto poetik, ale také k tomu, že některé podněty byly přejaty jen obrysově a vytvářely zcela jiné celky, jež pak působily inovativně: transformace podnětů například na ruské půdě nakonec vedla k tomu, co nazýváme zázrakem ruské literatury. Jinak řečeno: nedokonalé přijetí poetologického impulsu vedlo k vytvoření jiné, nové poetiky. Například ruská literatura přijímala poetologické podněty „silných“ evropských literatur zejména od 18. století, a to v několika vlnách: tím současně odmítám teorii, že ruské 18. století, které bylo

¹ Viz naše stati: *Paradoxes of Genre Evolution: the 19th-Century Russian Novel*. *Zagadnienia rodzajów literackich, tom XLII, zeszyt 1–2* (83–84), Łódź 1999, s. 25–47. *O nekotorych specifičeskich čertach razvitija russoj literatury*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, *Slavica litteraria*, X 3, 2000, s. 27–41. *František Ladislav Čelakovský a problém slovanských romantismů*. In: *Parémie národů slovanských. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané u příležitosti 150. výročí F. L. Čelakovského a vydání jeho „Mudrosloví“*. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, katedra slavistiky, Ostrava 2003, s. 5–14. A. S. Puškin: *Od „kompromitace“ romantismu k „reálné poezii“ aneb Od klasicismu k realismu*. In: Ludvík Štěpán a kolektiv: *Cesta k realitě. (Literatura a kultura v druhé polovině 19. století)*. Středoevropské vydavatelství a nakladatelství REGIONY, edice Laboratoř, Brno 2003, s. 77–95. *Barokní literatura z pohledu komparativně genologické slavistiky. K barokologickým studiím Milana Kopeckého*. *Slavia* 1998, roč. 67, seš. 3, s. 349–356. *Baroko jako vývojový problém literatury (Problém slovanských literatur)*. In: *Slovenský literární barok. Venované 340. výročí smrti Petra Benického*. Univerzita Komenského, Bratislava 2005, s. 180–188.

dílnou ruské literatury, postačilo k důkladnému vstřebání těchto impulsů, stejně jako mi není zcela blízká koncepce fázového posunu z pera Vadima Kožinova.

Podívejme se v této souvislosti na dva literární směry. Problém baroka v mnohém splývá s obecnějším problémem tzv. literárních směrů, stylů a v jiném průřezu literárních žánrů, tedy – jinak řečeno – schopnosti termínů vzniklých od období pozitivismu po současnost víceméně přesně uchopit konkrétní literární jevy a vhodně je schematizovat a zobecnit pod společnými nálepkami (labels). Zatímco dříve se směrovost literatury nezpochybňovala, později, zejména od období moderny i postmoderny, se směry chápou jako schematizovaná označení s nízkým poznávacím potenciálem. Právě literární směry a žánry jsou často stavěny proti sobě jako dva komponenty stejného nebo podobného procesu: směry vyjadřují vývojovou dynamiku, zatímco žánry jsou spíše konzervující složkou; obě jsou komplementární a navzájem se proměňují. Současná teorie literatury a poetika znovu revidují literární směry jako fenomény definované sice spíše v rámci pozitivisticko-evolucionistické metodologie, ale snad i funkční a užitečné v nové konstelaci počátku 21. století, pokud je považujeme za schematizované celky – stejně jako žánry – s prvky fenogenu a genotypu, tj. svými prvky přežívající, a vytvářející tak vnitřní frakturu literatury.

V poslední době znovu se vracející téma uměleckých a uže literárních směrů a proudů nastavuje problematiku z jiného zorného úhlu proto, že jejich schematicko-normativní, didaktické využívání oklešťovalo bohatost literatury a deformovalo její podstatu, zejména pokud jde o vystižení významných osobností. Jejich jednoznačné spojování s jedním uměleckým směrem, např. A. S. Puškina s romantismem, V. Nezvala s poetismem a surrealismem, V. Majakovského s futurismem, T. Tzary s dadaismem, T. S. Eliota s imagismem, S. Jesenina s imazinismem, bylo často zavádějící, zvláště když se začala budovat generální komparatistika a generální genologie usilující o umělecké směry a žánry – to je však věc dosud značně utopická, jak se o tom dnes a denně přesvědčujeme. I. Smirnov kdysi poukázal na prostupující se poetologické linie vytvářející pozoruhodné spojitosti, například baroka, romantismu a futurismu.² On sám³ a po něm jiní⁴ také ukázali na linie jdoucí od minulosti k současnosti a do značné míry zrelativizovali pojem ostrými konturami historicky ohraničeného poetologického systému, ať již subjektivně uvědomovaného (tedy směru, např. romantismu nebo surrealismu), nebo naopak neuvědomovaného (jako byla soustava baroka); současně se pojmy označující literární směry přelévaly z jednoho druhu umění do druhého; například secese již

² I. P. Smirnov: *Chudožestvennyj smysl i evolucija poetičeskich sistem*. Moskva 1977.

³ Smirnov, I. P.: *Diachroničeskije transformacii literaturnych žanrov i motivov*. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 4, Wien 1981.

⁴ S. Mathauserová: *Cestami staletí. Systémové vztahy v dějinách ruské literatury*. Praha 1986. O. Kovačičová: *Kontexty ruskej literatúry. Aspekty tradície v ruskej literatúre 11.-20. storočia*. Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava 1999 (viz naši recenzi: *Slavia* roč. 69, seš. 1, Praha 2000, s. 93–94).

zdaleka není jen označením pro architekturu nebo výtvarné umění – z poslední doby tu odkazujeme ke generálně komparatistické práci Danuše Kšicové.⁵

Koncept literárního baroka se vytvářel postupně především v minulém století. V první řadě šlo o jeho rozšiřování, spojování fragmentů roztroušených v různých literaturách a modelování kontinua barokní literatury. Souběžně také šlo o překonání ideologického vymezení a omezení baroka, které bylo spojováno pouze s protireformačním úsilím katolické církve. Nové srovnávací analýzy prokázaly, že jde o obecný styl epochy, který zasáhl v podstatě celou Evropu. Václav Černý hájí syntetický model baroka a kompletuje jeho národní varianty, takže například dobově značně překvapivě vydělil francouzské baroko z raného klasicismu⁶; podobně chápal baroko Zdeněk Kalista⁷; nové bádání vtáhlo do sféry baroka i část literatury východních Slovanů. Navazují zde na příspěvky věnované konferencím o baroku na Katolické univerzitě v Piliscsabě v roce 2003 a o rok později na Univerzitě Komenského v Bratislavě.⁸

Základním znakem baroka je jeho volní a subjektivně emotivní aspekt, který mu dodává sílu, a svěbytně tak transformuje lidskou přirozenost do většího celku, aniž by ji popíral; spíše ji využívá v jistém směru. Z tohoto hlediska je objevování, restituování a vyhledávání barokního fenoménu v posledních zhruba padesáti letech také znakem sílícího prosazování unifikačních, univerzálních, scelujících tendencí ve světovém myšlení vůbec; jinak řečeno: přítomnost baroka se dokládá i v kulturních prostředích, kde se předtím jako důkaz jeho obecného, univerzálního rázu nehledala. Partikularizace spojená se vznikem moderních nacionalismů, které Evropa s jistým zpožděním zažívala v době napoleonských válek a hlavně po nich a které vrcholily v období 1848–1918, vzala za své v druhé světové válce, tedy za okolností, které znamenaly nejradikálnější vzepětí jednoho z nacionalismů (nacismus, německý národní socialismus) a jeho porážku. Později dochází k pokusu o nové scelování politicko-ekonomické (což je vždy nejjednodušší), méně úspěšné kulturní, poté se hledají nové spojovací momenty a vědomě se navazuje na rozbité struktury, jež se v minulosti přežily. Tak se probouzí např. fenomén střední Evropy, habsburské monarchie, kulturní úlohy Dunaje – když mám uvádět jen jevy vyskytující se na našem teritoriu. Dnešní dobu bychom tedy mohli charakterizovat jako hledání a nacházení nových scelovacích mechanismů a společných jmenovatelů: otázka je, zda tato vize v podobě Evropské unie je lépe a pevněji podložena než vize předchozí, tedy nejen ve sféře politicko-ekonomické, ale i archetypové, tj. kulturní, jazykové a etnické, neboť na protnutí

⁵ D. Kšicová: *Secese: Slovo a tvar*. Masarykova univerzita, Brno 1998.

⁶ V. Černý, *Esej o básnickém baroku*. Praha 1937. Viz také jeho antologii *Kéz hoří popel můj*. Z poezie evropského baroka. Praha 1967.

⁷ Z. Kalista: *České baroko*. Praha 1941.

⁸ Viz také naši stať *Baroko jako historicky vymezený fenomén a jako kulturní typ* (Barokový slavizmus Milana Kopeckého a publicistika Jaroslava Durycha). In: *Pons Strigoniensis. Studia. Nové interpretace českého baroka. A Cseh barokk új interpretációi. Sborník z mezinárodní konference*, Piliscsaba, 12.–13. května 2003. Nemzetközi konferencia, Piliscsaba, 2003. május 12–13. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Esztergom – Piliscsaba 2004, s. 11–24.

právě těchto hlubinných fenoménů závisí životnost takových celků podle mého soudu ještě více než na vnějších faktorech silových: příklady krachu velkých a ambiciózních říší nebo i menších, heterogenních státních celků, které musely překonávat nebo odstraňovat z dohledu své rozpory, je dobře znám.

Baroko a zájem o ně jako vyústění určitého myšlenkového úsilí probíhajícího zhruba od 60. let 20. století potvrzuje jednu z formových homologií, které se v kruhu vracejí, tedy úsilí o nové scelování, vytváření celků nových na troskách celků starých. Mechanismy vznikání takových univerzálních celků jsou sice v detailech různé, mají různé ideologické báze a vyznění, ale vyjadřují obdobné dějinné procesy, které mají svou zákonitost, jíž je hledání optimálních forem sladěujících zájmy jedince a kolektiva, dialektiku jedince a celku, svobody a nutnosti, bezpečnosti a demokracie.

Literární a obecněji kulturní proudy a směry se tak nyní jeví jinak než v minulosti, která je chápala spíše jako historicky determinované: vidíme je – metaforicky řečeno – jako ponorné řeky více či méně skrytě propojující zdánlivě odlehle vývojové etapy. Takto je viděn sentimentalismus, romantismus, dekorativní směry, jako byly rokoko a secese, takto je viděno i baroko, které je ve své plně šíří teprve objeováno. Takto jsme také – z dvojího zorného úhlu – pojímali ty, kteří se snaží materiálově baroko kompletovat (M. Kopecký), nebo je ukázat jako ponorný proud se stále novými výstupy, reflexemi, reminiscencemi a ohlasy (J. Durych, Z. Rotrekl).

Kompletace baroka a jeho stále silnější zviditelňování jako dominantního kulturního a duchovního proudu zasahujícího k nám z 16., resp. 17. a 18. století, pokračuje tak, že se jednak rozšiřuje jeho textová báze spisy dosud neobjevenými, neznámými, jednak se za baroko pokládají díla považovaná dříve za reprezentanty jiných směrů (viz např. úsilí V. Černého o oddělení francouzského baroka od klasicismu, pojmové pronikání baroka do anglické tzv. metafyzické literatury nebo do literatury, která stojí koncepčně přímo proti kontrareformaci – J. Milton, J. A. Komenský). Může ovšem vzniknout námitka, že baroko není jen ideologický koncept sloužící zájmům jednoho myšlenkového proudu, že jde o jev svou povahou poetologický, v podstatě morfologický: to však nikterak neoslabuje jeho unifikační, univerzalistický význam, jenž je ideologicky podložen, naopak to ještě ukazuje, jak je jeho síla velká, neboť zasahuje skrze vehikulum poetiky obecný názor na svět a nutnost jeho postupného scelování.

Baroko však přináší zkušenost, kterou proneslo z časů rozpadu gotického světa: nelze se protivit novým proudům, lze však do nich proniknout a učinit je svou součástí: baroko – nehledě na svůj univerzalistický ráz – stávalo se často za určitých specifických okolností kadlubem, kde vznikaly národní literatury, kde se bránily národní jazyky; budovalo svou univerzalitu nikoli na neodlišování, ale na zdůrazňování společných míst při určité různosti. Je pravda, že v odlišných prostředích se balanc univerzalizmu a partikularismu nedodržovala, což bylo dáno politicky, mocensky (např. němčina vytlačující slovanské jazyky ze střední Evropy), ale nicméně se někdy překvapivě setkáváme s jevy, které nelze vyložit ze schematického hlediska náboženského nebo národního.

Problém slovanských literatur je tu ještě jinak specifický. Vyplývá z osobitého postavení slovanských národů jako jejich nositelů (neexistence národních států, ztrácení národního jazyka, ničení národní kultury – problém takřka všech jižních, do značné míry i západních Slovanů; dobová izolovanost východních Slovanů od evropského vývoje – postupně od roku 1054, přes 1223–1240 až k prvním Romanovcům). Baroko je tu buď slaběji rozeznatelné, nebo je z pozdějšího hlediska národně emancipačního pokládáno za nepřátelské. To nicméně nebránilo objevovat stopy baroka i jinde: pojem barokový slavismus lze u nás číst výrazně od 60. let 20. století (D. Čyževskij, S. Mathauserová) a stopy tohoto směru se hledají a nacházejí v prostředích do této doby rozhodně nepokládaných za typicky barokní (např. V. Bechyňová našla baroko v Bulharsku) – důvody jsou nejen typologické, resp. poetologické, ale také genetické (Polsko – Bělorusko – Ukrajina – Rusko; Itálie – Balkán – Bulharsko). Zdá se tedy, že barokní fenomén fungoval nejen jako myšlenkový a tvárný princip, ale také jako podstatný globalizovaný a globalizující faktor.

Baroko jako typový, vnitřně diferencovaný kulturní a duchovní směr vzniká však nejen jako reflexe pokusů o partikularizaci a vnitřní proměnu tehdejšího světa, ale i jako důsledek světových změn a také jako přímý aktér složitých procesů, z nichž se posléze vynoří jakoby nové národní státy. Není divu, že se jeho dominance projevuje právě v 17. století, kdy stopy změn na charakteru Evropy vrcholí třicetiletou válkou, válkou krále a parlamentu v Anglii nebo tzv. smutou v Moskevské Rusi: myslím, že nehledě na četné knihy a studie, se 17. století jako ve všech oblastech vývojově zlomové nedoceňuje. Badatelé o jednotlivých národních kulturách však tvrdí: jak jinak vypadá Angličan Shakespearovy nebo Donnovy doby a Lockeův gentleman z jeho *Essay Concerning Education* nebo ze stránek *The Tatler* nebo *The Spectator*, jak jinak vypadá střední Evropa plundrovaná od druhé pražské defenestrace k vestfálskému míru (slovo „plundern“ ostatně vzniklo právě tehdy), jak jinak vypadá východní Slovan doby Ivana III. nebo IV. a mladý pícaro Savva Grudcyn nebo Frol Skobejev sekulárních povídek ruského 17. století.

Baroko lze tedy v užším slova smyslu chápat jako jev historicky vymezený, nesoucí s sebou výrazné transformační důsledky spojené s katolickou protireformací, v širším slova smyslu jako jev typologický reflektující chaotičnost doby „vymknuté z kloubů“, současně však její dynamičnost, znejistění, narušenou víru ve středověkého Boha a její obnovu založenou na subjektivně volním úsilí a emocionálním prožitku a extázi. Jestliže se manýrismus uvádí nejen jako tranzitivní jev mezi renesancí a barokem, ale také jako vývojová fáze každého jednotlivého směru, lze baroko také pokládat v jistém slova smyslu za kulturní a duchovní typus spojený se společenským otřesem (Nový svět, pokus o rozlomení jednotného, univerzálního světa), novým znejistěním, chaosem a dynamikou, pohybem – po němž přichází nástup řádu, většinou s převahou totalizujících, normativních prvků. Měli by si úlohy baroka nejen v literatuře, ale také ve společnosti jako jevu reflektujícího a reflektovaného, působícího, dítěte svého věku, ale také aktéra radikálních změn, výrazněji všimnout především

historikové a sociologové zkoumající opakovanost historických jevů a formací a jejich vývojových mechanismů.

Problémem baroka jako takového a baroka v slovanských literaturách zvláště je jeho estetická hodnota. Zatímco v minulosti se na tyto jevy hledělo často poněkud deformovaným prizmatem národně obrozenských snah 19. století, nyní jsme se už dostali přes tuto clonu blíže dobovým hodnotám a tím i hodnotám majícím obecněji přijatelný ráz. V slovanských literaturách, které jako takové mají jiné evoluční paradigma než literatury, jež se vyvíjely v příznivějším kulturně politickém řečišti, tvoří baroko důležitou historickou fázi a současně stimulující proud, který se tu vynoří, tu zase zapadne do hlubin písemnictví.

Spojitosť baroka, klasicismu a romantismu byla prokazována a prokázána nejednou. O baroku už byla řeč; zatímco romantikové hledali spíše narušování pevného řádu a vyhledávali prvky lability poetické i antropologické (nárůst motivů šílenství⁹), pozdní klasicisté řád budují a pomáhají udržovat už tím, že stavějí generickou, stylovou a motivickou návaznost, v podstatě to, čemu se dnes říká intertextovost.

Tyto úvahy nás vedou k představě o zvláštní nebo jiné povaze romantismu vůbec a u Slovanů zvláště, jeho synkretické podoby a návrhu jiné periodizace a jiné struktury literárního vývoje, v němž vedle sebe stojí různé poetiky, kde se vývoj komprimuje a kde rezidua klasicismu mohou dokonce stát vedle zárodků moderny (francouzská moderna, jak známo, začíná de facto na konci 50. let 19. století).

Pokud jde o slovanské literatury, řekl k tomu podstatné slovo již Frank Wollman ve *Slovesnosti Slovanů* (1928), jejíž německý překlad se objevil docela nedávno.¹⁰ Slovanský znak či slavismus, tedy i kvalita slovanských literatur, není Wollmanem chápán jen jako vlastnost delimitační, ale především scelovací, integrující a dokonce přesahující, transcendující. Slovanské literatury jsou viděny jako celek, ale současně jako difference, rozpolcenost, pluralita, semeniště a kadlub vlivů a průniků, jako vnitřně rozrůzněná, a přece celistvá entita (eidos). Slovanské literatury reflektují nejen etnicitu Slovanů a jejich historický vývoj, ale také a především prostorově administrativní kategorie, například střední Evropu, Balkán, východní Evropu a v přesahu i Asii. Tyto kontexty bere Wollman masivně do úvahy, kdykoli je to možné a funkční: ukazuje slovanský svět jako vždy otevřený ostatní Evropě (italská kultura v Dalmácii, germánské působení na západní Slované, Rusko a Evropa apod.): „Slovanský západ v XV. století odvra-

⁹ I. Pospíšil: *Fenoméň šílenství v ruské literatuře 19. a 20. století*, Brno 1995.

¹⁰ F. Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. *Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen*. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003.

cel se ve smyslu Ježíšovy ‚blahověsti‘ od života, pro ‚pravdu‘ nešetřil života, bušil na samy brány zásvětí, popíral život. Zatím slunná Dalmácie, obluzována zeleno-modrým tajemstvím zlatoskvoucího Jadranu, vzdávala se hlasu života, o němž jí Jadran dával bezprostřední zprávy; první milenka, rafinovaná Itálie, stala se praeceptorou in artibus. Duch středomořského člověka s krví, regenerovanou značnou příměsí barbarskou, vypěl do té míry, že začal pochybovati o pravdivosti samospasitelného dogmatu římského. Ale albigenská krvavá lázeň učila přetvářce celou společnost a sv. inkvisice jednotlivce, nebyla-li tato dána už potřebou exaltace vášně a metafyziky, divokým hladem smyslů i fantasie: dualism pohanského života a křesťanské smrti stal se výrazem románského plemene. S tímto dualismem, jehož podstatou je lež, bila se husitská ‚pravda‘, tohoto Antikrista bičoval Chelčický i těžkopádný Luther, dobře vida, jak hluboko zasáhl sám kořen německé duše. Ještě smutný konec panteisty Giordana Bruna dokázal, že Roma po dvou stoletích trestala stejně jako za Husa neshodu s dogmatem. Ovidius, básník Amorů, měl vlastně býti průvodcem Dantovým, přišed k němu z Provence, a nikoli ‚křesťanský‘ Vergilius. Panna Maria – Beatrice byl vítězí hlas lásky a života. Z prachu klášterních knihoven zvedala se antika jako zapadlý sen; ale málokdo ji chápal v její pravdivé prostotě a síle: snad Petrarca domyslíl, když snil o starém imperiu římském a v křesťanské Praze snažil se čarovným snem svést svůj gotický protějšek, císaře Karla, jemuž slovanská krev matky položila v ústa slovo ‚humanitas‘ tam, kde se jednalo o sedláka. Ale nízká pokřivenost typu Borgia, jenž nastoupil místo typu perikleovského, alexandrovského a caesarského, tak vzdálená ještě samému typu Macchiaveliho, dokazuje, že daleko bylo do pravé a pravdivé obrody smyslů, srdce a ducha. Není divu, že z renesance po velkých náběžích italských zůstal v slovesném umění jen odvar – literární humanism, který se zcela neškodně mohl spojovati s katolicismem i s reformací a přes Polsko dokonce s pravoslavím. Ale i tento teoretický humanismus, jenž z římské vzdělanosti přejal vlastně plně jen vadu, privilegovaně třídní výlučnost, stupňovanou smrtí jazyka, kdysi tak slavného, a kontrastující tolik s davovou obecností hnutí reformačního, byl umělecky i ideově postupem, třeba zůstal – daleko přes své jméno – od ‚humanity‘ Karlovy a humanity moderní.“¹¹ Základní Wollmanovou tezí je to, že slovanské literatury vznikaly na evropských kulturních křižovatkách jako produkt mediteránního kulturního typu: právě zde Wollman anticipoval podobné snahy Dionýze Ďurišina a italských komparatistů.¹²

Nehledě na složité historické osudy jednotlivých slovanských pospolitostí (tatarský vpád u východních Slovanů, turecké války u jižních, germanizační tlak u západních) vidí Wollman kontinuitu slovanskou a evropskou, neboť nebylo možno zabránit průniku a proudění literárních látek: navíc se Slované neuzavírali ani prouděním východním (Byzanc a Asie). Z tohoto hlediska mohl Wollman

¹¹ Wollman, F.: *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, s. 36–37.

¹² *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Méditerranée. Un réseau interlittéraire. Stredomorje medziliterárna sieť*. A cura di Dionýz Ďurišin e Armando Gnisci. Università degli studi di Roma „La Sapienza“, Studi (e testi) italiani. Collana del Dipartimento di italianistica e spettacolo, Bulzoni Editore, Roma 2000.

konstatovat, že „slovanské literatury byly bohatší než literární průměr západoevropský o vlastní hodnoty“¹³, že sdílely stejné nebo podobné hodnoty, takže „na literární mapě Evropy slovanské oblasti byly by zakresleny asi týmiž anthropologickými barvami a týmiž zónami historických epoch a myšlenkových proudů; jen snad by byl rozdíl v stupni barev a v síle pruhů. Ale kromě toho přistupovaly by mezislovanské odstíny barevné a daleko složitější síť vlivů mezislovanských, zvláště v oboru látkovědy a také v typologii. Toto mezislovanské plus není způsobeno jen dědictvím byzantské kultury a orthodoxy, není jen podmíněno více méně organickým zasahováním západoevropských vlivů, leč též jejich přijetím, výběrem a způsobem zpracování.“¹⁴ Z dnešního hlediska je pozoruhodné, jak přirozeně a nenásilně včlenil Wollman do svého výkladu korpus české literatury, kterou chápe jako přirozenou součást slovanského světa se všemi rysy západního, latinského a katolicko-protestantského kulturního vlivu.

Jádra Wollmanova výkladu jsou v zásadě dvě: ústní epika a lyrika a romantismus a ta jsou, jak patrně, navíc geneticky spojena. Zde sleduje základní obsahový a tvarový znak jihoslovanské a východoslovanské epiky a lyriky a záposlovanské lyriky, v níž hledá zrcadlení vztahu člověka a skutečnosti.

Wollmanovo vývojové paradigma se snaží udržet celistvost a celistvý základ slovanských literatur od stop mytické tvorby přes církevněslovanskou vzdělanost a vznik záposlovanského písemnictví dále k reformaci, humanismu, katolicismu a baroku až k výstupu lidové slovesnosti a jejímu impaktu na romantismus, který měl jak autochtonní, tak jinonárodní ideové prameny (především německé a anglické). V tomto jednotném obraze jsou však mezery, rýhy, skuliny dané vývojovými nepravidelnostmi a neidylickým osudem Slovanstva. Současně Wollman postřehl, že právě tyto „nedostatky“ slovanských literatur, jejich vývojový regres mohou přinést nová propojení a nové vývojové impulsy. Tak se může překvapivě stát, že slovanské literatury mohou svými některými částmi stanout na čele vývoje: to vidí třeba u Petra Velikého, který je mu prvním evropským osvícenským monarchou dávno před západoevropskými a středoevropskými „filozofy na trůně“, v ruské literatuře druhé poloviny 19. století, ale také například u Karla Hynka Máchy, jehož pokládá přímo za vrchol evropského romantismu a staví jej – otázka je, zda zcela právem – před Puškina a polské romantiky. („Ale teprve Máchova evropský rozpor ideálu a skutečnosti vyjádřil tak bytostně a s tak všelidskou a kosmickou hrůzou; pražský proletář založil jej takovou tragikou osobní a sociální, že anglický lord, ruští a polští šlechtici básníci vedle něho zdají se jen literáty.“¹⁵) Podstatné je, že se Wollman dotýká vývojové nesouměřitelnosti slovanských a dalších evropských literatur a odmítá mechanické přenášení kritérií a periodizačních mezníků: „Je samozřejmé, že v líčení slovesného vývoje vystihnouti se mohla jen skutečná horská pásma, že bylo možno orientovati se jen skutečnými velehorami a odtud stanoviti vnitřní konstruktivní rysy, a z ostat-

13 Wollman, F.: citované dílo, s. 234.

14 Wollman, F.: cit. dílo, s. 233–234.

15 Wollman, F.: cit. dílo, s. 114.

ního bráti jen předěly a doklady místních útvarů národních; stránka eidografická mohla se uplatnit jen tam, kde se nenuceně jevily genrové souvislé hřebeny, jen zřídka kdy bylo možno ozřejmovati tvorbu nálezy kulturně filosofickými; odpadnouti musily formové analýsy a soudy estetické. Bylo nutno opírat se o vžitě typy, dělidla a hesla západoevropské literární historie, ačkoli právě v slovanském písemnictví se nabízí velmi často důkladná jejich revise, a aspoň částečné nahrazení formovými hledisky.¹⁶ Zejména v případě jihoslovanských a východoslovanských literatur jsou evropská paradigmatata nevhodná a jejich uplatnění je omezené. Jinak řečeno: jsou užitečná pouze jako pozadí skutečné, reálné typologie. Zde se jako novější varianta nabízí buď radikální řešení ve smyslu zásadního vývojového posunu založeného na tzv. zpoždění, nebo umírněnější, postupně evoluční varianta, kterou tu navrhuje. Podle V. Kožinova je například klasicismus v ruské literatuře zcela vytěsněn a celé 18. století a první třetina 19. století je označena jako zpožděná ruská renesance (personifikovaně od Lomonosova po Puškina); baroko pak reprezentuje dílo N. V. Gogola, sentimentalismus F. M. Dostojevskij, zejména jeho prvotina *Chudí lidé* (*Bednyje ljudi*, 1846) romantismus slavjanofilové a kritický realismus je posunut až na okraj 19. století.¹⁷ Tato koncepce však zapomíná, že nelze ignorovat fakt, že ruský klasicismus a sentimentalismus běžně fungovaly již v 18. století, i když možná zcela neodpovídaly společenským a duchovním poměrům ruské společnosti. Kdybychom tuto ignoranci připustili, museli bychom literaturu a její vývoj pokládat za prostou kopii společenských procesů, které nemohou společnost ani předbíhat ani se za ní opožďovat. Ale to není pravda ani ve středoevropských a západoevropských literaturách. Východiskem může být již zmíněná koncepce prae-post paradoxu nebo prae-post efektu, na niž jsme odkázali na začátku této stati. Jde o to, že literatura si cizí vývojové impulsy osvojuje v několika vlnách, že je vstřebává pozvolna a postupně. V 18. století jde o první vlnu klasicismu, osvícenství, sentimentalismu a preromantismu, o jejich imitaci, zatímco později se tyto jevy znovu vracejí: Gogol je opravdu značně barokní (jeho láska k baroku a zájem o katolicismus jsou známé), Dostojevskij užívá sentimentalismu v *Chudých lidech* jako zbraně proti sociologické jednostrannosti ruské naturální školy, ruský literární proces 18. a 19. století má skutečně v globálu renesanční rysy, ale uvnitř již bují jiné literární tvary a směry. Podobné rysy mají i literatury jihoslovanské a určitými retušemi by mohla projít i periodizace západoslovanských literatur, přičemž je zřejmé, že každá z těchto slovanských literatur má svá vývojová specifika.

¹⁶ Wollman, F.: cit. dílo, s. 237.

¹⁷ Kožinov, V.: *K sociologii ruské literatury XVIII-XIX věků (K problému literaturních směrů)*. In: *Literatura i sociologija*. Moskva 1977, s. 137–177.

Literatura

- Červeňák, A.: *Romantizmus ako esteticko-antropologický genologický fenomén*. In: A. Č.: *Človek a text*. Nitra 2001, s. 33–44.
- Červeňák, A.: *Človek v texte*. Nitra 2002.
- Haman, A.: *Historie literatury a sociologie*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, V 2, 2000.
- Humanistyka przelomu wieków*. Pod redakcją Józefa Koźmieleckiego. Warszawa 1999.
- Integrovaná žánrová typologie* (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda – Jan Holzer. Editor: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 1999.
- Kontinuita romantizmu*. Vývin – súvislosti – vzťahy. Editor: Jozef Hvišč. Bratislava 2001.
- Koźmielecki, J.: *Transgresja i kultura*. Warszawa 1997.
- Kožínov, V.: *K sociologii ruskoy literatury XVIII – XIX vekov (K probleme literaturnykh napravlenij)*. In: *Literatura i sociologija*. Moskva 1977, s. 137–177.
- Krausová, N.: *Poetika v časoch za a proti*. Bratislava 1999.
- Krejčí, K.: *Fyziologická črta v české literatuře*. In: *Slovanské studie*, Brno 1979, s. 59–73.
- Krejčí, K.: *Sociologie literatury*. Eds: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Ústav slavistiky a Literárněvědné společnosti AV ČR. Masarykova univerzita, Brno 2001. Úvodní stať: I. Pospíšil – M. Zelenka: *Souvislosti sociologického přístupu k literatuře a komparatistické impulsy Karla Krejčího v meziválečném období: na pomezí sociologismu a strukturální estetiky*, s. 5–32.
- Literatura a heterogeniczność kultury*. *Poetyka i obraz świata*. Wydawnictwo TRIO, Warszawa 1996.
- Litteraria Humanitas VI. Alexandr Veselovskij a dnešek*. Brno 1998.
- Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, ed.: Ivo Pospíšil.
- Magris, C.: *Dunaj*. Praha 1992.
- Nadzieje i zagrożenia. Slawistyka i komparatystyka u progu nowego tysiąclecia*. Studia ofiarowane Profesor Halinie Janaszek-Ivanickovej. Pod redakcją Józefa Zarka. Katowice 2002.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *Pojem a koncepcie světové literatury*. SPFFBU, 1995, D 42, Brno 1996, s. 103–112.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *René Wellek and Interwar Czechoslovakia: the Roots of Structural Aesthetics*. *BUNMEI (Civilisation)* Tokyo, 17, 1998, s. 79–89.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *Zur Kategorie des Raums in der Literaturwissenschaft. Marginalien zu einem Phänomen der mitteleuropäischen Literaturen*. *Germanoslavica IV (IX)*, 1997, 1, s. 179–189.
- Pospíšil, I. (ed.): *Areál – sociální vědy – filologie*. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002.
- Pospíšil, I.: „Stará“ a „nová“ komparatistika: *pragmatismus a ruský maximalismus u Karla Čapka*. *Opera Slavica* 1993, 1, s. 16–24.
- Pospíšil, I.: *Existence, struktura, rozpětí a transcendence staroruské literatury (Poznámky k některým metodologickým problémům)*. *Slavica Litteraria*, X 1, 1998, s. 27–37.
- Pospíšil, I.: *Genologie a proměny literatury*. Brno 1998.
- Pospíšil, I.: *Il centrismo interletterario mediterraneo e la letteratura russa*. In: *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Méditerranée. Un réseau interlittéraire. Stredomorie medziliterárna sieť*. A cura di Dionýz Ďurišin e Armando Gnisci. Università degli studi di Roma „La Sapienza“, Studi (e testi) italiani. Collana del Dipartimento di italianistica e spettacolo, Bulzoni Editore, Roma 2000, s. 101–109.
- Pospíšil, I.: *K problematice ruské postmoderny*. *Slavia*, roč. 70, 2001, seš. 1, cc. 87–92.
- Pospíšil, I.: *Krizis filologičeskich nauk i literaturovedčeskaja rusistika v konce tysjačelija*. *Russkij jazyk v centre Jevropy* 2, Asociacija rusistov Slovakii, Banská Bystrica 2000, 44–52.

- Pospíšil, I.: *Literární věda a slavistika*. Slavica Litteraria, X 1, 1998, cc. 91–98.
- Pospíšil, I.: *Literární věda na rozcestí. Hrst poznámek k minulosti, přítomnosti a budoucnosti*. Host 1998/2, cc. 79–83.
- Pospíšil, I.: *Paradoxes of Genre Evolution: the 19th-Century Russian Novel*. Zagadnienia rodzajów literackich, tom XLII, zeszyt 1–2 (83–84), Łódź 1999, cc. 25–47.
- Pospíšil, I.: *Problematika literaturnych napravlenij i konec veka*. In: *Rossica Olomucensia XXXVIII* (za rok 1999), 1. část, Olomouc 2000, s. 107–115.
- Pospíšil, I.: *Problémy humanitních věd a literární věda: velké krize a velká očekávání*. In: *Literární věda na prahu 21. století. Nauka o literaturze u prahu XXI stulecia*. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej. Opava 2000, ed. Libor Martinek, s. 42–51.
- Pospíšil, I.: *Slavistika, komparatistika, literární věda a jejich osudová hodina*. In: *Studia Slavica VI*. Slavistika osudem i volbou. K 75. narozeninám prof. Jiřího Damborského. Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Uniwersytet Opolski, Ostrava 2002, s. 213–226.
- Pospíšil, I.: *Slovanské literatury na počátku nového věku*. In: *K úloze Slovanů v historii a současnosti*. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze. Emauzy – klášter Na Slovanech, 29. května 1998, Praha 1998, cc. 34–37.
- Pospíšil, I.: *The Crisis of Tradition in Russian Literature and the Postmodernist Atmosphere*. In: *Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe*, Katowice 1996, cc. 123–130.
- Pospíšil, I.: *The Danger of Loneliness: the New Splendid Isolation*. In: Reinhard Ibler (Hrsg.): *Von der sozialistischen zu einer marktorientierten Kultur?* Ergon Verlag, Würzburg 2000, cc. 83–96.
- Wollman, F.: *Duch a celistvost slovanské slovesnosti*. Praha 1948.
- F. Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. *Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen*. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003.
- Wollman, F.: *Slavismy a antislavismy za jara národů*. Praha 1968.
- Wollman, F.: *Slovesnost Slovanů*. Praha 1928.
- Wollman, S.: *Česká škola literární komparistiky*. Praha 1989.
- Wollman, S.: *Porovnávací metoda v literární vědě*. Bratislava 1988.

ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРНОЙ ЭВОЛЮЦИИ И СЛAVЯНСКИЕ ЛИТЕРАТУРЫ

Автор настоящей статьи исследует проблематику эволюционной парадигмы в истории литературы, главным образом в славянских литературах. Он сосредоточивается на литературном барокко и на более позднем развитии литературы, когда обнаруживаются подспудные течения, связывающие воедино барокко, рококо, классицизм, сентиментализм, преромантизм и романтизм. Синкретическая линия развития, типичная именно для славянских литератур, приводит к явлению, которое автор здесь и в других своих работах называет „пре-пост эффект“ или „пре-пост парадокс“, т. е. что неоконченное подражание чужим моделям может привести к ощущению инновационных признаков в развитии литературы. В конце статьи автор ссылается на концепции брненского компаративиста Ф. Вольмана в его книге *Словесность славян* (1928), в которой он указывает специфику места славян в европейском литературном процессе.

